

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-1-59-17>
УДК 332.1

Клімович О.М.

кандидат економічних наук,
Луцький національний технічний університет

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВ НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Різноманітні взаємовідносини, що виникають між соціальними групами, народами та націями в процесі їх політичної, економічної, соціальної, культурної та іншої життєдіяльності, ґрунтуються на спільних цінностях та цілях, що є основою співробітництва між регіонами. Однак сучасна модель взаємодії регіонів у системі регіонального та державного управління поки що не дала очікуваних результатів. Таким чином, запропоновано звернутися до системного підходу для визначення впливу соціального та політичного факторів на розвиток міжрегіональних процесів. Врахування елементів соціально-політичних умов дасть змогу забезпечити соціально-політичну безпеку громадян держави, досягнути спільних цілей через задоволення потреб населення, що сприятиме розвитку міжрегіонального співробітництва та суспільства загалом.

Ключові слова: міжрегіональне співробітництво, взаємодія, регіон, інтеграція, соціально-економічний розвиток.

Различные взаимоотношения, возникающие между социальными группами, народами и нациями в процессе их политической, экономической, социальной, культурной и другой жизнедеятельности, основываются на общих ценностях и целях, что является основой сотрудничества между регионами. Однако современная модель взаимодействия регионов в системе регионального и государственного управления пока не дала ожидаемых результатов. Таким образом, предложено обратиться к системному подходу для определения влияния социального и политического факторов на развитие межрегиональных процессов. Учет элементов социально-политических условий позволит обеспечить социально-политическую безопасность граждан государства, достичь общих целей через удовлетворение потребностей населения, что будет содействовать развитию межрегионального сотрудничества и общества в целом.

Ключевые слова: межрегиональное сотрудничество, взаимодействие, регион, интеграция, социально-экономическое развитие.

Klimovich O.M. THE INFLUENCE OF SOCIO-POLITICAL CONDITIONS ON THE FORMATION OF THE SYSTEM OF INTERREGIONAL COOPERATION

Interregional cooperation as an important direction of economic cooperation ensures the integrity of the country's socio-economic environment, which contributes to the achievement of Ukraine's national security and the balanced development of its regions. In the past years, Ukraine has experienced a complicated and ambiguous period of development, there is a tendency to increase interregional imbalances and the collapse of the regions of the country, which threatens the integrity of the country's socio-economic environment. However, the modern model of interaction of regions in the system of regional and public administration has not yet given the expected results. Particularly important this problem arises in the conditions of exacerbation of the socio-political situation in the country, global competition and resource dependence of the regions of the state from other countries, which can cause significant negative socio-economic consequences. That's why the question arises about the study of the social and political conditions of their influence on the formation and deepening of interrelations between regions, in order to ensure effective interregional cooperation. In the course the development of regional cooperation, the interrelationships between them become more complicated and conflicting, suggest turning to a systematic approach for determine the impact of socio-political factors on the development of integration processes, from the point of view of the peculiarities of the processes of interregional cooperation. Proceeding from the fact that the main goal of interregional cooperation is the formation and development of a system of stable mutually beneficial socio-economic, political, environmental, scientific, technical, cultural and other ties between subjects of interregional cooperation on the basis of social protection of citizens, terri-

torial integrity and unity countries. Therefore, the selection of elements of socio-political conditions affecting interregional cooperation implies that the social component of development sustainability is oriented towards the person which directed at preserving the stability of interethnic, religious, cultural, educational and other relations, including the reduction of the number of destructive conflicts between people. Considering elements of socio-political conditions will ensure the social and political security of the citizens of the state, achieve common goals through meeting the needs of the population, which will promote the development of interregional cooperation and society as a whole.

Key words: *interregional cooperation, interaction, region, integration, socio-economic development.*

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічного розвитку, що характеризуються нестабільністю та послабленням міжрегіональних зв'язків, одним з першочергових завдань стає формування системи стійких взаємозв'язків регіонів задля економічної безпеки та територіальної цілісності. Система міжрегіональних взаємозв'язків охоплює широкий спектр наукової, культурної, освітньої, туристичної, етнічної та іншої взаємодії народів, що склалися історично. В контексті реалізації цілей Стратегії регіонального розвитку до 2020 року, де визначено забезпечення територіальної соціально-економічної інтеграції та просторового розвитку, актуальним є питання вивчення соціальних та політичних умов, їх впливу на формування та поглиблення взаємовідносин, що є важливим елементом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань міжрегіонального співробітництва присвячені праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як З. Герасимчук, М. Долішній, В. Кифяк, Н. Мікула, В. Піла, І. Сторонянська, Т. Терещенко, В. Філонич, І. Яскал. Зокрема, у працях вчених досліджуються групи факторів, що впливають на розвиток транскордонного співробітництва, а також широке коло питань, пов'язаних із впливом на інтеграційні процеси. Незважаючи на те, що дослідження питань впливу на співробітництво висвітлювалося багатьма вченими, недостатньо уваги приділено обґрунтуванню факторів саме на рівні міжрегіональних взаємодій.

Здебільшого політичні питання досліджувалися через призму політології, що не охоплює сукупність інших аспектів регіонального розвитку, а соціальні дослідження в регіональній економіці безпосередньо дають

тільки поняття про соціальні особливості розвитку регіонів, що звужує зміст поняття про систему взаємодій регіонів. Водночас серед розглянутих факторів впливу на міжрегіональне співробітництво, які можна класифікувати за видом, стійкістю та часом дії, характером дії впливу, змістом, функціональністю та масштабами просторового утворення [1, с. 41], соціальні та політичні фактори відіграють важливу роль у формуванні системи міжрегіональної взаємодії та підвалин для єднання народу України (з урахуванням етнічних культур, традицій та звичаїв).

Мета статті полягає в побудові теоретичних засад формування системи міжрегіональної взаємодії з урахуванням соціальних та політичних факторів впливу на співпрацю.

Виклад основного матеріалу. Оскільки з розвитком співробітництва регіонів взаємозв'язки між ними стають більш складними та суперечливими, пропонуємо звернутися до системного підходу для визначення впливу людського фактору на розвиток міжрегіональних процесів. За системного підходу елементи, що складають площину (зміст) соціально-політичних основ міжрегіонального співробітництва, не лише впливають один на одного, але й є взаємопов'язаними. Зміна одного з них обов'язково зумовлює зміну інших, а зрештою, зміну всієї системи міжрегіональних зв'язків, що вимагає комплексного розв'язання її проблем [2, с. 35–37].

Зважаючи на відсутність досліджень щодо формування системи міжрегіональних взаємовідносин з урахуванням впливу соціально-політичних факторів з точки зору регіональної економіки, пропонуємо розглянути елементи системи міжрегіональних зв'язків, що будуть складати соціально-політичну основу міжрегіонального співробітництва.

Національна ідея. Серед елементів, що формують соціально-політичні основи міжрегіонального співробітництва, важливу роль відіграє національна ідея, яка здатна створити союз різних людей, різних діаспор через спільність переконань про сенс існування нашого народу, держави. Тому необхідно сформуванню національну ідею, яка згрупує всі національності, етнічні групи та діаспори в країні для збереження її цілісності.

Оскільки в основі національної ідеї лежить постійне зростання добробуту нації, забезпечення й збереження умов для розвитку майбутнього покоління на основі національності, економічної самодостатності, культури, мови, духовності, освіченості, наступними завданнями є подальший розвиток освітнього, навчального, інформаційного та культурного просторів, охорони здоров'я тощо, максимальне залучення учасників до культурно-гуманітарного співробітництва [3, с. 149].

Варто наголосити на тому, що національна ідея відіграє особливу роль в розвитку міжрегіонального співробітництва, адже ринкові механізми саморегуляції, механізм управління зв'язками регіонів країни проводяться через державне регулювання, в основі якого лежить національна ідея. Визначені теоретичні засади національної свідомості передбачають ефективне використання інститутів держави, державного регулювання, а отже, відбуватиметься не лише духовний розвиток, але й завоювання конкурентних позицій країни у світі з формуванням внутрішніх взаємозв'язків для досягнення поставлених цілей.

Тому одним з елементів соціально-політичних основ міжрегіонального співробітництва є національна ідея, що відкриває простір єдності суспільства через розвиток ідеології національного державотворення з урахуванням усього попереднього історичного досвіду та її популяризацію в українському суспільстві й світі.

Політичний потенціал регіону. Кожна політична система історично формується у специфічних природно-кліматичних та матеріальних умовах, а також має установи й організації, котрі утворюють вплив соці-

альних груп та інститутів, що панують у визначений проміжок часу. Політичні цінності, як і моральні норми, відображають досвід соціуму та є спільними для всіх людей незалежно від їх відмінностей один від одного [4, с. 25]. Тому значну роль у формуванні політичної системи відіграють політична свідомість громадян і політична культура, що виражають потреби й інтереси, ідеї, погляди, теорії, уявлення, доктрини, цінності, догми, традиції в суспільстві (суспільній групі). Все перелічене є певним політичним функціоналом, що виконує нормативну, регулятивну, інтегративну, мобілізаційну та інші політичні функції.

Відповідно, кожна патріотична сила має вивчати й формувати суспільну думку щодо забезпечення єдності країни для запобігання сепаратистських настроїв та збереження національної безпеки. Тобто політичні сили, що пропагують свої переконання та мають власні устрої, не повинні вести до міжетнічних та міжрелігійних розбіжностей, а отже, розколу держави. Водночас єдність політичних програм щодо забезпечення єдиного простору в державі спонукатиме до патріотизму та єдності народу України.

Здійснення власної державної політики має відбуватись на засадах єдності та безпеки життєдіяльності громадян з посиленням ролі національних та міжнародних неурядових організацій у світовій політиці. Це дасть змогу підвищити ефективність управління інтеграційними процесами, що позитивно вплине на розвиток країни та державний потенціал загалом.

Історично-етнічні цінності. Погляд на міжрегіональне співробітництво в історично-етнічному ракурсі свідчить про те, що в основі взаємодії регіонів лежить багаторічний процес, пов'язаний зі змінами умов існування людини (економічних, політичних, соціальних, духовних, територіальних тощо) та суспільства на різних етапах еволюції. Справді, велике значення в розвитку міжрегіонального співробітництва відіграють саме ті зв'язки, які сформувались на історичній основі, як території, котрі повністю або част-

ково входили до однієї країни, імперії. Особливістю такого співробітництва є те, що основу його сучасної економіки складають базові галузі, які «генетично» були закладені за часів існування колишніх імперій та держав. Крім того, як відомо, у період світових війн значна частина території України знаходилась як під спільним управлінням, так і по різні боки кордону, що супроводжувалося зародженням, розвитком та зміною етнічної структури. Тому розселення народів може не збігатися з кордонами теперішніх держав, оскільки різні діаспори (росіяни, євреї, поляки тощо) можуть проживати за межами своєї національної державності, проте відноситися до свого етносу.

Зауважимо, що міжетнічні відносини характеризуються як відносини взаємодії між суб'єктами, а саме народами, етнічними групами, особами, що відображають конкретно-історичні умови існування цих суб'єктів, їхній статус, норми, традиції, пріоритети й цінності. Тому такі відносини можуть набувати ознак як співробітництва, так і конфлікту. Р. Парійчук-Брухаль пропонує три етапи розв'язання міжетнічного конфлікту: 1) прийняття стратегічних рішень, спрямованих на випередження та нейтралізацію кризових явищ в міжетнічних відносинах; 2) вжиття заходів, спрямованих на врегулювання конфлікту шляхом як силового, політичного, економічного впливу на його учасників, так і дипломатичних переговорів; 3) здійснення одноразових дій, націлених на недопущення розростання конфлікту. Це дасть змогу забезпечити подолання міжетнічних конфліктів у державі. Крім цього, задля уникнення конфліктів між різними соціальними та етнічними групами, а також посилення консолідації між ними доцільно було би акцентувати увагу на тому, що є спільного між народом України та іншими громадянами, що її заселяють, через спільні виставки, вшанування спільних історичних подій тощо. Тобто однією з передумов співпраці є історичні традиції, пам'ятки, релігія, спільність яких за своєю природою сприяє розвитку інтеграційних процесів.

Культура населення. Не менше значення в процесах взаємодії набувають зміна галузей діяльності, цінностей культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів та ознак способу життя людей під впливом імпульсів, що з'являються під час міжрегіональної співпраці [5, с. 32]. Традиційно культуру розглядають як сукупність цінностей, тобто певних переконань, зразків, норм поведінки, притаманних певній соціальній групі, конкретному суспільству, а в широкому розумінні вона є соціальним механізмом взаємодії (засобом, способом, зразком) особистості, спільноти із середовищем існування (природним та соціальним), що забезпечує передачу досвіду та розвиток діяльності. Тобто культура є якісною характеристикою людської діяльності, наскрізною суспільною системою, яка пронизує все суспільство, всі його галузі та структури. [6, с. 19].

З огляду на те, що всі процеси в сучасному світі так сильно взаємопов'язані, а різноманітність виявів людської культури відповідає багатогранності людської діяльності, для розвитку інтеграційних процесів між регіонами необхідно шукати шляхи співіснування культур та спільні механізми їх розвитку. Елементарний обмін товарами, інформацією, епізодичні контакти, культурна активність та навіть стійкі господарські та інші відносини виступають формами співіснування або контакту культур одна з одною. Вирішення суперечностей передбачає впровадження механізму розподілу та підтримки влади відповідно до інтересів суб'єктів соціально-політичного процесу.

Водночас необхідно забезпечити належну державну підтримку розвитку українського культурного продукту, зокрема сприяти розширенню вітчизняного медійного та книжкового ринків з огляду на їх ключову роль у трансляції сенсу та світоглядних концептів. Необхідно дати можливість розвиватися кожній культурі, ставлячись з повагою до інших, при цьому сприяти створенню єдиного культурного простору України та збереженню цілісності культури.

Довіра населення до державних інститутів. У сучасній економіці всі дії суб'єктів взаємодії зумовлені численними інститутами, які забезпечують нормативні рамки їх поведінки та надають ринковим відносинам рівень управління. Інакше кажучи, інституція визначається як правила гри в суспільстві або деякі обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певний напрям. Визнаючи те, що дотримання чи недотримання людських норм та правил залежить багато в чому від особистого інтересу людини, зауважимо, що норми та інститути мають значний вплив на поведінку людини [7]. Як зазначає М. Головатий, однією з найголовніших ознак цивілізованої державної влади є її легітимність [8, с. 179]. Отже, важливим елементом соціально-політичних основ міжрегіонального співробітництва є рівень довіри до основних соціальних та державних інститутів в Україні, що є передумовою успішного функціонування соціально-політичної системи.

Виникає необхідність розвитку соціального діалогу як дієвого інструмента підвищення довіри громадян до органів державної влади, створення ефективних інструментів суспільної експертизи та суспільного контролю дій влади. Все це дасть можливість підвищити рівень ефективності управлінських рішень, знизити рівень невиправданих очікувань населення щодо держави, розширити можливості самореалізації громадян.

Система регулювання господарської діяльності регіонів. Будь-яке суспільство функціонує як складна економічна система, в якій є багато взаємопов'язаних видів господарської діяльності та існують певні взаємовідносини [4, с. 61]. Регулювання господарської діяльності має відбуватись на засадах культури, етнічних норм та законодавства щодо співробітництва.

На національному рівні міжрегіональної взаємодії такі завдання та регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури, політичні організації, інститути, які є інструментами управління та регулювання соціально-політичних процесів міжрегіонального співробітництва.

В межах чинного господарського законодавства залежно від конкретних економічних, політичних та інших умов, а також з огляду на мету й завдання, що стоять перед державою та суспільством на певному історичному етапі, необхідне регулювання господарської діяльності здійснюється через механізм стимулювання до взаємодії регіонів шляхом спільного досягнення необхідного результату (через економічний інтерес виконавців як за допомогою матеріального заохочення, так і за допомогою майнової відповідальності за результати господарської діяльності). Зокрема, вжиття організаційно-економічних та правових заходів щодо запобігання соціально-політичних загроз сприятиме підвищенню рівня розвитку міжрегіонального співробітництва задля безпеки громадян країни.

Духовно-релігійна складова. Під впливом релігій поступово відбувається зміна світобачення та світосприйняття. Світовий та вітчизняний історичний досвід переконує в тому, що нерозуміння та некерованість процесами, які відбуваються в духовно-гуманітарній сфері загалом та релігійному житті зокрема, призводить до саморуйнівних конфліктів у державі [9, с. 48]. В Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначено, що здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я й моралі, а також прав і свобод інших громадян, що встановлені законом та відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Збереження цілісності соціально-політичного простору обумовлює процес об'єднання регіонів у цілісну відкриту систему, що дасть змогу забезпечити просторову єдність держави через взаємозв'язки між духовно-релігійними процесами. Досягнути компромісу населення різних конфесій та віросповідань можна через пошук спільних постулатів у релігії, ідеї божественного, існування надприродного начала, що фактично виключає можливість конфлікту.

Дотримання балансу інтересів віруючих, конфесій, суспільства, держави та їхня вза-

ємна відповідальність щодо захисту національних інтересів у духовно-релігійній сфері є основними принципами налагодження міжцерковної та міжконфесійної співпраці тощо. Крім того, варто спрямувати зусилля на розвиток маркетингової діяльності щодо створення позитивної суспільної думки про єдину помісну православну церкву, що допоможе єднанню країни.

Освіта. Одним з першочергових завдань освіти є необхідність донесення суспільству (особливо новому поколінню) знань культури та історії, що формують поведінку в дорослому житті, яка в подальшому впливатиме на інтереси населення, що обумовлюють розвиток міжрегіонального співробітництва.

Крайній Захід та крайній Схід не досить інтегровані в загальноукраїнський простір. Отже, в цих місцях, які раніше належали іншим державам, зафіксовано низький рівень освіти рідної мови, що потребує поступового переходу на україномовне викладання частини предметів у загальноосвітніх школах з мовою навчання національних меншин. Збереження національної мови за досконалого володіння українською створює додаткові переваги для українця іншого етносу, аби бути інтегрованими у велику Україну.

З огляду на вищезазначене є необхідним проведення постійної популяризації відповідного навчального процесу, що формує у освітян уявлення про Україну як невід'ємну частину єдиної європейської цивілізації, сформовану на спільних принципах, цінностях та інтерпретаціях історичних фактів, відмінних від засад радянської ідеології. Водночас слід налагоджувати наукові та освітні зв'язки між громадськими організаціями України, Європи, Сполучених Штатів Америки, інших країн.

Якість життя та міграційні процеси. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку та діяльності регіонів має місце вплив добробуту населення та умов його існування. Сьогодні люди живуть у режимі виробничого циклу, однаково в будь-яку пору року. Вся сукупність факторів діяльності людини, які негативно впливають на її здоров'я, вима-

гає іншого підходу до проблеми оптимізації природокористування. Адже низький рівень умов життя та праці населення регіонів супроводжується погіршенням соціально-демографічної ситуації з одночасним скороченням економічно-активного населення та старінням нації, відповідно, формується низький кадровий потенціал, незадовільна якість підготовки фахівців.

Такі проблеми мають негативні наслідки. Зокрема, українські вчені не отримують підтримки від держави, що змушує високоякісний кадровий потенціал реалізовувати свої плани та винаходи на теренах інших країн, які дуже зацікавлені в наших вчених. Така ситуація сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності іншої країни. Тому слід спрямувати активи на створення сприятливих умов для розвитку талантів нації та підтримки стабільності й стійкості життя суспільства. Водночас необхідно створити умови для контрольованої міграції населення, рівномірно розвивати економіку регіонів, щоби запобігти соціальним збуренням.

Віддаленість та близькість щодо політичних центрів росту. Геополітичне положення України є водночас вигідним та складним. Вона перебуває одночасно в обох регіонах, а саме на перетині Центральної та Східної Європи. Україна і всі її сусіди є членами Організації з питань безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), проте політичний та економічний вплив деяких країн досить потужний, що ставить під сумнів належність та безпеку нашої держави. Це створює негативні наслідки в системі міжрегіональних відносин.

Політична система має здійснювати національну інтеграцію шляхом об'єднання етнічно спорідненого населення території довкола центральної влади. Принципово важливим для збереження єдності громадян країни є не лише вирішення суперечностей та врегулювання конфлікту, але й створення доцентрової сили усіх народностей, тобто рівномірний вплив політичної сили, яка сформована на основі визначеної національної ідеї.

Політично-інформаційний простір. Очевидним є те, що в Україні присутня експансія російської телевізійної та друкованої продукції, що прямо чи опосередковано слугує просуванню політичних інтересів РФ, орієнтованих на підрив національної безпеки Української держави, суперечить національним інтересам України та перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності. Це гальмує процеси інтеграції, оскільки безапеляційно відкидає будь-які інші ціннісні парадигми світосприйняття, відмінні від «насаджених».

Зростання ролі людського фактору у функціонуванні та регулюванні системи міжрегіональних зв'язків формує потребу створення системи постійного живлення її учасників інформацією, здатною швидко й ефективно доносити правила та умови взаємодії регіонів. При цьому етичність поведінки залежить від доступності інформації та рівномірності розподілу. Адже за порушення інформації з'являється можливість обману, опортуністичної поведінки та незадоволення інтересів регіонів. Зокрема, з огляду на розглянуті вище елементи соціально-політичних основ міжрегіонального співробітництва слід надавати інформацію громадянам, які проживають на віддалених від центру країни територіях, громадянам усіх народностей про події в Україні мовою цих діаспор та меншин.

Висновки. З розвитком та ускладненням співробітництва регіонів взаємозв'язки між ними стають більш складними та суперечливими. Раніше система управління й регулювання з боку держави спиралась перш за все на облік та регулювання товарно-матеріальних цінностей, а облік та регулювання людського фактору обмежувались рухом зайнятості, визначенням ступеня відповідності загальної та професійної підготовки потребам виробництва в регіоні. Відповідно, нині не розроблено ефективних інституційних засад регіонального розвитку на місцевому та національному рівнях, що потребує створення при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України спеціальної комісії з питань міжрегіонального співробітництва, функціями якої були б аналіз суспільно-політичних ситуацій в регіонах та підготовка пропозицій щодо створення умов для міжрегіонального співробітництва та підвищення його ефективності.

Водночас для збереження єдності народу України необхідно врахувати розглянуті елементи соціально-політичних умов, що дасть змогу забезпечити соціально-політичну безпеку громадян держави, досягнути спільних цілей через задоволення потреб населення, що сприятиме розвитку міжрегіонального співробітництва та суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Герасимчук З., Клімович О. Міжрегіональне співробітництво: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк: Вежа, 2016. 216 с.
2. Пила В., Чмир О., Гарасюк О., Терещенко Т. Сучасна регіональна політика і транскордонне співробітництво. Хмельницький: вид-во ХУУП, 2006. 412 с.
3. Герасимчук З. Класифікація соціально-проблемних регіонів та напрямки формування у них політики сталого розвитку. Регіональна економіка. 2001. № 2. С. 77–83.
4. Кифяк В. Транскордонне співробітництво у контексті формування політики регіонального розвитку. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v2/NV-2013-V2_17.pdf.
5. Василенко В., Агафоненко О., Будяков В. Конкурентоспособность регионов: стоки, оценки и перспективы: монография. Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2008. 363 с.
6. Мікула Н., Толкованов В. Транскордонне співробітництво. Київ: Крамар, 2011. 260 с.
7. Бабінова О. Міжрегіональне співробітництво: зміст, форми, роль та проблеми реалізації в Україні. URL: [http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04\(11\)/11boopru.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04(11)/11boopru.pdf).
8. Головатий М. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 400 с.
9. Філонич В., Правенко Т. Фактори та передумови формування конкурентоспроможності регіонів. Київ: НАУКА, 2007. 348 с.